

"על הוכחה מאהבה": יחסם של הכותבים בכתב העת סלם למחשבת חרות ישראל לתנועת החרות 1949-1955

אופירה גראוויס קובלסקי

לשונו מבגין ותנועתו, תקף אותם בחריפות חסרת תקדים בכל כלי תקשורת אפשרי, ובעיקר בביטאון שערך. מנגד, בדיקת התקפותיהם של אלדד וביטאונו על בגין ותנועת החרות מראה שהם לא התנגדו למנהיגותו של בגין ולא הציגו אלטרנטיבה למנהיגותו.

במאמר נדונים היחסים בין שתי קבוצות פוליטיות אלה, כפי שבאו לידי ביטוי בביטאון, מקורותיו ועמדותיו האידאולוגיות של הימין הרדיקלי, יחסו וקשריו לגלגוליו השונים של הזרם הרוויזיוניסטי לאחר הקמת המדינה ולתנועת החרות בפרט בשנות החמישים והשישים לא נבדקו עד כה במחקר בצורה משמעותית.⁷ השאלות שייבחנו במאמר זה עוסקות ביחסו של הימין הרדיקלי לתנועת החרות, שנתפסה אצלו כמתונה, באמצעות בחינת דבריה של האישיות הכוללת שפעלה בקרב בשנות החמישים, ישראל אלדד וביטאונו. המסגרת הכרונולוגית תחומה לשנים 1949 עד 1955.

הטענה המרכזית במאמר היא שבתקופת הזמן שהחלה עם הופעת הביטאון סלם ועד שנת 1955 ניסה הימין הרדיקלי בראשות אלדד להשפיע אידאולוגית על תנועת החרות בראשותו של בגין ולהפוך את חרות למפלגת ימין רדיקלית. ניסיון זה לא צלח והביא לשתי תוצאות: אחת, הימין הרדיקלי בחר בדרך חדשה שבידלה אותו במוכה מתנועת החרות ובכך הפך לגורם שולי וחסר משמעות בימין עד 1967. השנייה, החבירה של הימין הרדיקלי לחרות בשנים 1955-1949 חיזקה את הלגיטימציה של מנהיגותו של בגין, שעמדה בשנים הראשונות לקיום המדינה בסימן שאלה בתוך הזרם הרוויזיוניסטי. בניגוד למטרתם של הרדיקלים מהלך זה חיזק את בגין כמנהיג ואת העמדות המתונות בתנועת החרות.

הזרם הרוויזיוניסטי לאחר קום המדינה

הקמת המדינה חוללה שינויים בזרם הרוויזיוניסטי. במקדם עמדה השאלה האידאולוגית והמעשית, פני התנועה לאן?, שהביאה למשבר קשה בעיקר בקרב אנשי ארגוני המחתרת.⁸ התוצאה המעשית של המשבר הייתה הקמת מפלגות פוליטיות חדשות: תנועת החרות ורשימת הלוחמים. רשימת הלוחמים ניסתה לברל עצמה מהמסגרת

ב-28 באפריל 1949 החל לצאת לאור הביטאון סלם למחשבת חרות ישראל (להלן: סלם) ביוזמתו ובעריכתו של ד"ר ישראל שייב אלדד. אלדד, שהיה אחד מחברי מרכז המחתרת לח"י,¹ הפך את כתב העת הזה לשופר המרכזי לעמדותיו ולא לה של הימין הרדיקלי. הביטאון נוסד על רקע עימות אידאולוגי בקרב יוצאי ארגון המחתרת לח"י לאחר הקמת מפלגתם, רשימת הלוחמים. המפלגה נוסדה בעקבות פירוק לח"י לאחר רצח ברנדוט במטרה לייצג את יוצאי לח"י וקבוצות רדיקליות נוספות מימין ומשמאל בבחירות לאספה המכוננת.² רשימת הלוחמים קיימה ועידת הקמה וכינוס מכין,³ הוציאה ידיעון פנימי בשם לחבר: ביולטין לחברי מפלגת הלוחמים וכינסה מפגשי חברים שנועדו לדיונים אידאולוגיים וחברתיים. נוסף על כך קיימה המפלגה מסגרת חברתית אידאולוגית של בני נוער תחת השם "חזית הנוער".⁴ העימות האידאולוגי הפנימי בקרב חברי רשימת הלוחמים התמקד בנושא האוריינטציה הפוליטית החברתית לימין או לשמאל. הביטאון סלם שימש במה רעיונית ליוצאי מחתרת לח"י מהפלג הימני ולכל תומכיהם בימין הרדיקלי. במקביל להופעת הביטאון הוקם מועדון חברים של אנשי הביטאון.⁵ תחילה הם התכנסו בבתי קפה בתל אביב ומפגשים אלה נקראו "סלם בעל-פה", כפי שהיה מקובל גם בעיתונים אחרים בשנות החמישים. בתוך שנתיים הפכו כינוסים אלה לפעילות פורמלית בדמות מועדון חברים שבמרכז פעילותו הרצאות של הכותבים בביטאון ודיונים בנושאים אידאולוגיים שונים. מפגשים אלה השפיעו בשנות החמישים על התגבשות קבוצות רדיקליות אנטי-דמוקרטיות.⁶ זמן קצר לאחר הקמת הביטאון התלבטו אנשי סלם למי לכוון את ביטאונו. מפלגתם, רשימת הלוחמים, שהיה לה נציג אחד בכנסת, התפרקה תוך כדי עימות קשה בין חבריה בעת כהונתה של הכנסת הראשונה. הדילמה של אנשי הביטאון ותומכיו הייתה אם לחבור לתנועת החרות, הגוף היחיד בזרם הרוויזיוניסטי שהצליח להכניס נציגים לפרלמנט הישראלי ולפעול באמצעותו למרות הפערים האידאולוגיים ביניהם, או להמשיך בקו עצמאי, ללא קשר למתרחש בתנועת החרות. לכאורה נראה היה שבין תנועת החרות בראשות מנחם בגין לישראל אלדד היה עימות אידאולוגי בלתי מתפשר. אלדד לא חסך את שבט

והלאומיות, ובכללן נושא ירושלים, יושגו בפעילות הפרלמנטרית במערכת הדמוקרטית.¹⁶ בסלם ראו בירושלים עיר ברמה משיחית, והוצעו רעיונות לפעילות עצמאית בירושלים עקב מעמדה המיוחד של העיר.¹⁷

למרות הפער בעמדות בין מנחם בגין לישראל אלדד, פעל האחרון לאיחוד יוצאי לח"י ורשימת הלוחמים עם תנועת החרות. אלדד הציע לחבריו ללכת ברשימה משותפת עם תנועת החרות לבחירות לאספה המכוננת. בשלהי שנת 1948 וראשית 1949 הנהגתו של בגין לא נפסלה ואף נחשבה רצויה.¹⁸ הצעתו של אלדד נדחתה בידי הרוב ברשימת הלוחמים, שתמך בפלג השמאלי של אנשי לח"י וכפי הנראה גם בידי בגין. אלדד ראה בכך חמצה: "אין ספק ששני רגעים מתאימים היו להחזרת האחדות. רגע זה¹⁹ וכעבור שנים – ברגע הקמת המדינה. שני רגעים אלה הוחמצו."²⁰

תוצאות הבחירות לאספה המכוננת, אחר כך הכנסת הראשונה, נחשבו כישלון מוחץ למחנה הרוויזיוניסטי ולמפלגות שהיו קשורות אליו. המפלגה הרוויזיוניסטית לא עברה את אחוז החסימה ומאוחר יותר נאלצה להתאחד עם תנועת החרות והתפוגגה. תנועת החרות זכתה ב-14 נציגים והפכה לגוף הגדול והמוכיל במחנה. רשימת הלוחמים זכתה בנציג אחד, וכאמור עקב חילוקי דעות התפרקה זמן קצר לאחר הבחירות. האכזבה מן התוצאות העמיקה את תחושת המשבר במחנה הרוויזיוניסטי. לאחר הבחירות לכנסת השנייה החריף המשבר עקב כישלון תנועת החרות (שמונה נציגים) והתסיסה האידאולוגית והאישית שהתחוללה לפני הבחירות, שהעמידה סימן שאלה על מנהיגותו של בגין. על רקע המצב העגום בורם הרוויזיוניסטי נועדו העימותים שניהל אלדד דרך הביטאון סלם לחזק את העמדות האידאולוגיות שבהן אחז בעיקר בקרב הכלל הרוויזיוניסטי, מתוך רצון לשנות את תנועת החרות.

המאבקים של אלדד

ישראל שייב, שכיניו במחתרת היה "סמבטיון" ומאוחר יותר "אלדד" (על שם הנוסע האגדי אלדד הדני שתיאר את הסמבטיון במסעותיו), היה אחד האידאולוגים של לח"י וייצג את העמדה הפוליטית הלאומית משיחית. לאחר הקמת המדינה אלדד לא רק ייצג בדבריו את אנשי הקבוצה שהתאגדה סביבו, אלא היה מורה הדרך שלה. ביקורתו הייתה מושחזת והופנתה למתנגדיו באופן אישי. בשנות החמישים הוא עמד במוקדם של כמה מאבקים אידאולוגיים, ובביטאון הביע את עמדותיו וניהל את מאבקיו.²¹

המאבק הראשון היה נגד חבריו לשעבר בלח"י. חברו למרכז לח"י, נתן ילין מור (לשעבר פרידמן), זכה למרב ביקורתו. אלדד טען ש"שתי שגיאות של נתן פרידמן הרבו מבוכה" בתקופת המעבר משלטון המנדט למדינה עצמאית. השגיאה הראשונה, אמירתו שלא תהיה חזית ערבית במהלך מלחמת העצמאות, לא רק שלא עמדה במבחן המציאות, אלא העידה לדעתו על חוסר הבנה בסיסי של המציאות הפוליטית המקומית והבין-לאומית.²² השגיאה השנייה הייתה תוצר השגיאה הראשונה: מהלך שהוביל נתן ילין מור (פרידמן) לפירוק המחתרת ולהפיכתה למפלגה. אלדד ראה בהתפרקות המחתרת מרצון

הרוויזיוניסטית עקב השפעות אידאולוגיות משמאל, של רעיונות סוציאליסטיים אנטי-קולוניאליסטיים,⁹ אך הפלג הימני שלה התייחס למוצאו מהזרם הרוויזיוניסטי.

היחס במחנה הרוויזיוניסטי להקמתה של תנועת החרות כמפלגה פוליטית שאמורה הייתה לייצג את אנשי המחתרות היה אמביוולנטי. מנחם בגין, מייסד תנועת החרות, עמד על כך שהמפלגה מייצגת את המחתרות (אצ"ל ולח"י) ואת כל אנשי הזרם הרוויזיוניסטי לגונו. מנגד, תנועת החרות התייחסה לאצ"ל בלבד ולא לאנשי המפלגה הרוויזיוניסטית ולארגונים אחרים. נקודת פתיחה בעייתית זו עוררה התנגדות בקרב יוצאי לח"י, שמתחילה היה יחסם האידאולוגי לרוויזיוניזם דואלי. יתרה מזאת, בתוך האצ"ל עצמו היו רבים שהתנגדו להקמת המפלגה.¹⁰

שם התנועה של יוצאי האצ"ל, "חרות", מצביע על העיסוק במשמעות המונח וחשיבותו למקימה. העיתון חרות, שופרה של תנועת החרות, עסק בכך בגיליון הראשון: "חרות זה קודמו יילחם לשלמות המולדת, לקיבוץ גלויות, לצדק סוציאלי ולחרות האדם."¹¹ דהיינו, תנועת החרות ראתה בהקמת המדינה חרות לאומית; גבולות המדינה היו עדיין נושא לא פתור (שלמות המולדת). אולם אי ההשלמה עם גודלה של המדינה לא סתרה את רעיון החרות הלאומית שהושגה עם הקמת המדינה. החרות הלאומית, אליבא דתנועת החרות, הדגישה את "הלאומיות האינטגרלית של שלמות המולדת ושלמות העם השב אליה,"¹² והמונח "חרות" שימש פרשנות ליברלית שעסקה בחרות הפרט שנוצרה בעקבות החרות הלאומית.

מנגד, הפרשנות שנתן ישראל אלדד למונח "חרות" התנדנדה בין הרעיונות הסוציאליסטיים לרעיונות הלאומיים. בניגוד לתנועת החרות יצר אלדד מחד גיסא היררכיה בין החירויות (סלם), ומאידך גיסא החרות פוענחה במושגים סוציאליסטיים מעמדיים. אלדד גרס כי "אין חרות כלפי חוץ ללא חרות כלפי פנים", אולם לפי גרסתו מקור רעיונות אלה היה ביהדות ולא בתורות הסוציאליסטיות. הוא התנגד לביטול "הטבע הלאומי" ולרצון לקוסמופוליטיות כמוטיב מרכזי. אף שקיבל את רעיון החרות החברתית הוא הדגיש קודם כול את חשיבות החרות הלאומית. להמחשת דבריו הוסיף לדיון סמל חדש – "סלם יעקב", המחבר בין החרות הלאומית (רגלי הסולם הנעוצים בקרקע) לחרות החברתית (קצה הסלם בשמים).¹³ "הסלם המוצב ארצה זה היסוד הדינאמי", טען אלדד.¹⁴

חוסר הבהירות שבהבדל בין הפרשנויות של חרות ואנשי סלם יצר מעין פלטפורמה מילולית משותפת. זו נשענה על מרכזיותה של החרות הלאומית לשתי הקבוצות ועל החיפוש אחר המשמעות שיש לתת למונח זה לאחר קבלת החרות הלאומית.

המחויבות העקרונית של בגין לקבלת כללי המשחק הנהוגים בדמוקרטיה הפרלמנטרית הייתה לצנינים בעיני אלדד והחוג שהתגבש סביבו. אנשי לח"י הצהירו שהם מכירים בשלטון הישראלי, אך ההצהרה הכילה דרישה למלחמה חסרת פשרות לשחרור חלקי המולדת במיוחד ירושלים. הצהרה זו הייתה נקודת דמיון נוספת בין שתי הקבוצות: בתנועת החרות דיברו על שלמות המולדת ועל הרצון לאחד את ירושלים.¹⁵ עם זאת הקפיד בגין להדגיש שכל המטרות התנועתיות

אלימה, "ומעז אני לשער שאילו נפתחה אש מהאנייה וגם אילו לא היו גיבורי הפלמ"ח מסתלקים במהירות, היה פתאום מתברר שכוחם של המתווכים לשלום, פנקסים, רוקחים, גרינבוים, הוא הרבה יותר גדול [...] נפתחת הדרך לקואליציה עם נציגי המחותרת".³¹ החל בשנת 1959 הדגיש אלדרד בעיקר את הפגמים שמצא בחוסר תפקודו של בגין כמפקד/מנהיג במהלך האירוע, מה שכינה "פשע הבכיי".³² לטענתו של אלדרד, בגין הציג במעשיו וברעיונותיו "גישה פורמליסטית כזו [ה]יולדת פטריטיות מאותו מין המצווה לעמוד דם כאשר הגנב שר את ההמנון הלאומי בשעת מעשהו".³³ הוא ראה בגישה זו "אם כל חטאת" וביקש לשנותה. אולם עד שנת 1955 לא הציגו ישראל אלדרד ואנשיו אלטרנטיבה למנהיגותו של בגין.

בתגובה להתקפות מצד אלדרד והימין הרדיקלי בגין שתק. על כך נכתב בעיתון חרות: "כן צודק הד"ר שייב בכתבו על המקיימים את צו ההשתקה שהעיתון חרות נוהג זה ארבע שנים כלפי כמה יחידה זו, שאינם דואגים כלל ואינם מחשיבים את התקפותינו".³⁴ בגין השתמש בשתיקה הפומבית במכוון כדי להמחיש את היותו במרכז המחנה הרוויזיוניסטי. לא מעט אמוציות אישיות היו מעורבות ביחסי אלדרד ובגין שמקורן היה ברקע התרבותי והחברתי המשותף לשניהם בארגונים הרוויזיוניסטיים בפולין בכלל, ובכריחתם המשותפת מפולין לוויילנה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה בפרט. בחמש השנים הראשונות לקיומו של כתב העת סלם הוא הפך לכמת דיונים של הזרם הרוויזיוניסטי על כל ארגונו ופגיו.

הכותבים בסלם וחשיבותו של כתב העת

בשנות החמישים והשישים היו הביטאונים האידאולוגיים גורם תרבותי רב השפעה בשיח הציבורי הפוליטי האינטלקטואלי במדינת ישראל.³⁵ אנשי לח"י נמנו עם קבוצות הקצה בפוליטיקה הישראלית הן משמאל והן מימין. עם זאת מעורבותם של אינטלקטואלים בחוגים אלה הרחיבה את השפעתם התרבותית בחברה הישראלית. מקומו של סלם בשיח הפוליטי והתרבותי נמדד בשלושה פרמטרים: בהיקף האנשים שקראו את הביטאון, במהות הכותבים, בתגובות לכתוב בכתב העת.³⁶ אף על פי שמספר המיניוים היה מצומצם וכמות הקוראים הייתה קטנה, הגיבו בכתבי עת אחרים למאמרים שפורסמו בסלם וניכר היה שהכותבים בסלם היו מודעים למקומו התרבותי של כתב העת.³⁷

התגובות לכתוב בסלם הגיעו מכל הכיוונים הפוליטיים. נמנו עמם ביטאונים שבהם היו מעורבים אנשי לח"י בעברם כאלף, מבטא הכנעניות מבית מדרשם של יונתן רטוש ואהרון אמיר,³⁸ שהיה חלק מהתארגנות אידאולוגית ספרותית סביב כתבי עת ספרותיים שעוררו הד ציבורי רב.³⁹ גם השכועון העולם הזה התפלמס עם סלם אף שהיו נושאים שבהם עמדו עליהם היו חופפות. על אלדרד נכתב הרבה באלף, על יחסו לדת היהודית ועל ההיבטים המיסטיים העולים מאמונתו אף שהוא הגדיר עצמו חופשי.⁴⁰ ברוך נאדל, סופר ועיתונאי איש לח"י, שנחשב כמקורב לשורת המתנדבים,⁴¹ ולתנועה הכנענית ורעיונותיה, כתב בסלם גם תחת השם ברוך אורן. משנת 1950 כתב נאדל בעיתון ידיעות אחרונות ומאוחר יותר הוא כתב בעולם הזה. גם הביטאונים והעיתונים הפוליטיים התייחסו לסלם והגיבו על הכתוב בו. נמנו

והשתלבותה במערכת הפוליטית טעות: "מכל הדרכים האפשריות הלכנו בגרועה ביותר, בכלתי מדינית ביותר, בכלתי יעילה ביותר".²³ לימים הגדיר אלדרד טעויות אלה כבגידה. יחסו לפעילות טרור היה מטושטש ואפשר היה להבין מדבריו כי הוא תומך בכך. גם בצד השמאלי של יוצאי לח"י נחשב הטרור כלי לגיטימי בשנות החמישים. העימות בין חברי מפלגת הלוחמים היה קשה ואמוציונלי.²⁴

המאבק השני היה נגד "המדינה הבן-גוריונית", כהגדרתו. בכסיסו עמדו הרעיונות המשיחיים, "מלכות ישראל", שמשמען עיסוק באופי שיש לתת למדינה היהודית. רעיונות אלה נוסחו לראשונה בידי יאיר ואלדרד פיתחם בהתאם להבנתו, ובמידה רבה ראה עצמו אמן על הפצתם. הרעיונות ביטאו את יחסו הביקורתי של אלדרד לרמוקרטיה והיו לא רק לנושא ויכוח בין יוצאי המחותרת אלא הקרקע האידאולוגית לצמיחת קבוצות מחותרת משיחיות דתיות בשנות החמישים והשישים.²⁵ המאבק השלישי היה נגד דרכה של תנועת החרות בהנהגתו של מנחם בגין. ביקורת נמתחה על תנועת החרות לאחר היעלמות מפלגת הלוחמים. תנועת החרות הואשמה במנטליות רוויזיוניסטית. היה זה דגל שבו נופף אלדרד על מנת להתריע נגד "הגמישות האידאולוגית שפשטה בקרב תנועת החרות".²⁶

המחלוקת בין ישראל אלדרד למנחם בגין הייתה עמוקה בנושאים רבים ומגוונים. ארבעה מנושאי המחלוקת מרכזיים לדיון זה: (1) היחס לעבר ועיצוב הזיכרון. במרכז מאבק זה עמדה השאלה מי הכריז ראשון על המרד נגד הבריטים: מנחם בגין או יאיר. ויכוח זה הביא לשאלת מקומו וחשיבותו של המחותרת במאבק על הקמת המדינה. יתרה מזאת, היה זה ויכוח פנימי בין שתי הקבוצות על הזיכרון הפנימי של חברי הזרם הרוויזיוניסטי. (2) היחס לגבולות המדינה, "שלמות הארץ". המשותף לשתי הקבוצות הייתה האמונה כי גבולות מדינת ישראל אינם מבטאים את השאיפות הלאומיות. הפער ביניהן היה בהגדרת הגבולות הרצויים. אנשי סלם התייחסו לגבולות ההבטחה, בעוד אנשי חרות דיברו על גבולות המנדט בהתייחסות להסכמים בין-לאומיים.²⁷ (3) היחס לרמוקרטיה. במרכז ויכוח זה עמדו שאלות כמו ציות לחוק, הדרך להשפעה על הציבור ועל דרכה של המדינה ועוד. מנחם בגין הוביל באופן עקיב לשילוב המפלגה במערכת הדמוקרטית ולקבלת הכללים של דמוקרטיה פרלמנטרית. הוא קבע שיש לשתף פעולה עם הביורוקרטיה הממסדית של המדינה תוך הכללת היחס האופוזיציוני לממשלה.²⁸ אלדרד התנגד לכל קשר עם המערכת הממשלתית ולא שלל את הפעילות הלא חוקית המחותרת והטרוריסטית כדי להגשים את אידאל המדינה היהודית כפי שראה בעיני רוחו. "אבולוציה ודמוקרטיה הן אידאות נעלות, אלא שהן מצריכות זמן [...] משמע השיקול לקביעת משטר שישורת את העם ואת המדינה ועל הכל – את האיריאה, וכאן מדובר בציונות. השיקול אינו ערכי מוחלט, כי אם שיקול הזמן העומד לרשות העם, המדינה, והאיריאה להגשמתה".²⁹ (4) מנהיגותו של בגין ומקומו כמנהיג הזרם הרוויזיוניסטי. הביקורת של אלדרד על בגין בעקבות פרשת "אלטלנה" המחישה את עמדתו.³⁰ אלדרד היה בוטה כהרגלו, אולם אפשר להבחין בשינויים שעברה ביקורתו על הפרשה לאורך השנים. בראשית הדרך הוא תקף את בגין על עמדתו שבוטאה בקריאה "לא תהיה מלחמת אחים" וטען שהיה צורך בתגובה

שמיר היה חבר מרכז לח"י, והילה נקשרה לדמותו בעקבות בריחתו ממחנות המעצר הבריטים בארץ ובאפריקה. תנועת החרות הייתה קבוצת התייחסות שלו ושל הסוכבים אותו, אולם לדבריו פשטה בחרות "המוגלה", משמע האופורטוניזם ועזיבת האידיאולוגיה. למרות זאת הוא ראה בחרות תנועה לגיטימית.

בכתב העת כתבו אפוא כותבים בכירים מהימין הרוויזיוניסטי ששילבו כתיבה בסלם עם כתיבה בעיתון חרות וחברות פעילה בתנועת החרות, נתון המציג את הקשר הבלתי אמצעי בין האנשים, אך בעיקר את ההשפעה שהייתה לכתב העת. למעורבות זו היו דוגמאות רבות. יהושע השל ייבין,⁵² ממיסדי ברית הבריונים, הופיע ברשימת חברי תנועת החרות לאספה המכוננת אולם במקום האחרון, שנחשב למקום של כבוד. הוא כתב באופן סדיר בביטאון סלם, כמו גם בעיתון חרות. עמנואל כץ,⁵³ שכונה "דן" בלח"י, היה חבר מערכת כתב העת סלם ובמקביל כתב בעיתון חרות בקביעות. דמות נוספת שיצירותיה הופיעו במקביל בסלם וחרות ובכרזות התעמולה של תנועת החרות ושל רשימת הלוחמים היה הקריקטוריסט דוש – קריאל גרדוש,⁵⁴ שחתם על יצירותיו בשם "שיר".⁵⁵ הדיאלוג בין הקבוצות היה אפוא רחב, וחברים מתנועת החרות פרסמו בסלם. המפרסמים היו גם מדרגי ביניים בהנהגת חרות כמו אברהם אקסלרוד, מראשי הסתדרות העובדים הלאומית, יעקב וינשל, שהיה מבכירי הרופאים של הסתדרות העובדים הלאומית ופרסם מאמרים בעיתונות הרוויזיוניסטית, וחברים מן השורה בתנועת החרות ביטאו את עמדותיהם במדור "קוראים כותבים". כמו כן היו גופים רשמיים שטרחו לשלוח את תגובותיהם לביטאון, כמו מכון ז'בוטינסקי,⁵⁶ ובעיתון חרות התפרסמו תגובות לכתוב בסלם ולאירועים שנקשרו לישראל אלדד שייב.⁵⁷

כל אלה מעידים על כך שהביטאון נקרא בידי אנשי הזרם הרוויזיוניסטי כמו גם חברי חרות ואחרים. הביטאון נחשב לגורם שיש להתייחס אליו למרות הרעיונות הרדיקליים של עורכי הביטאון וההתקפות הבוטות שנכתבו שם על המפלגה ומנהיגיה. אפשר להצביע על שלוש תקופות ביחסו של סלם לתנועת החרות ושל תנועת החרות לסלם. התקופה הראשונה, בין השנים 1949–1952, שבה יחס הכותבים היה מורכב. מחד גיסא היה להם עניין בתנועה כבעלי ברית פוטנציאלים, מאידך גיסא הם מתחו ביקורת על מנהיגים ומעשים. התקופה השנייה, בין השנים 1952–1955, שבה הכותבים התייחסו לתנועת החרות עדיין בביקורתיות רבה, אולם הייתה זו ביקורת פנימית. התקופה השלישית, החל משנת 1956, שבה התנתקו סלם והימין הרדיקלי מתנועת החרות ומהזרם הרוויזיוניסטי המתון.

יחסים מורכבים: יחס הביטאון לחרות בין 1949–1952

אחד הנושאים שהעסיקו את כותבי הביטאון בראשיתו היה השבר האידיאולוגי שחשו יוצאי ארגוני המחותרת אצ"ל ולח"י עם הקמת המדינה.⁵⁸ אלדד הציג בסלם את המשבר. הוא זיהה את מקורו בעובדה שהמדינה ומוסדותיה הוקמו בידי מתנגדי המחותרת. שליטתם של גורמים אנטי-מחותרתיים במוסדות המדינה נטלה מהם את היוזמה ואת יכולת ההשפעה בזירה הפוליטית והמדינית. יוצאי המחותרת חשו כי "גנבו להם את המדינה".⁵⁹ אלדד תיאר מציאות של חוסר

עמם ביטאון היהדות הספרדית בעריכת אליהו אלישר, **הד המזרח**,⁴² והעיתונות היומית הפוליטית והכללית.

אלדד קבע את הכיוון של הביטאון ושכתב את המאמרים המרכזיים בכל גיליון, שהציגו את תפיסתו ואת יחסו לאירועי השעה. הכותבים הקבועים בביטאון היו אנשי הימין הרדיקלי שהיו מקורבים לאלדד ורעיונותיו, כגון גאולה כהן חברת לח"י. כתובת העיתון למשלוח מכתבים בתחילת הדרך הייתה ביתו של אליהו עמיקם איש לח"י, לימים עיתונאי **ידיעות אחרונות**, שכתב בביטאון. הכותבים בסלם נטו לחתום בכינויים המחותרתי או בכינוי שאימצו לעצמם לצורך הפרסום בסלם.⁴³ השימוש בכינויים לא נקשר בהכרח רק לרקע המחותרתי כמו לעובדה שהיו כמה מאמרים של אותו כותב בכל גיליון.

אלדד ניסה לרכז בכתב העת את הכותבים הטובים ביותר מהזרם הרוויזיוניסטי. הוא שאף לאמץ את הגורמים שהיו פעילים בחוגים המקסימליסטיים, דוגמת ראשי ברית הבריונים בעבר. התורם החשוב ביותר בין אישים אלה היה אצ"ג (אורי צבי גרינברג). כתיבתו בביטאון, למרות הקרבה האידיאולוגית לאלדד, חרגה מהמובן מאליו. בתקופת הבחירות לאספה המכוננת וכחלק מתהליך הקמת תנועת החרות, עשה מנחם בגין מאמץ לצרף את אצ"ג לתנועת החרות והוא הוצב במקום שני ברשימה לכנסת לאחר בגין.⁴⁴

הכותבים התייחסו לנושאים רבים, לא רק לפוליטיקה ואידיאולוגיה, גם לתחומי תרבות כמו ספרות, תאטרון וציור. בסלם פורסמו תרגומי שירים, לדוגמה של אלוה לסקר שילר בתרגום אצ"ג, או שירו של וולט וויטמן "הו רב חובל", בתרגום ממרא.⁴⁵ הסופר ומבקר הספרות מרדכי שלו כתב בנושאים אידיאולוגיים שונים כמו יחסי הציונות עם היהדות, אך בעיקר כתב ביקורת ספרות.⁴⁶ בלט דו שיח שניהל עם אלתרמן. בסלם ניתן מקום גם לפרשנות תורנית ולדברי רבנים בהקשרים שונים. כך לדוגמה הרב אריה לוי, הידוע בכינוי "רב האסירים" ותלמידו של הרב קוק, כתב על הרב קוק.⁴⁷ הרב היה מעורב בתנועת החרות, הוזמן לוועידות התנועה ובעתות משבר שימש כמתווך המקובל על כולם. המעניינים שבכותבים היו כאלה שכתבתם בביטאון הייתה חריגה. מקס ברוד שלח מסה שהתפרסמה בסלם והיו תגובות בעיתונות.⁴⁸ אלדד עשה מאמץ גדול לשכנע את קלויזנר לכתוב בסלם.⁴⁹ פרופ' יוסף קלויזנר, מאנשי האקדמיה, שזוהה באופן מובהק עם הרוויזיוניזם המתון, היה מועמד לנשיאות מטעם תנועת החרות. הוא התרצה ושלח מסה היסטורית אחת לסלם.⁵⁰

יצחק שמיר, שתמך בנתן ילין מור (פרידמן) במפלגת הלוחמים במהלך העימות עם אלדד, פרסם בסלם מאמר ביקורת על תנועת החרות באמצע שנת 1951. מועד הפרסום היה כמה שבועות לפני הבחירות לכנסת השנייה. בדברי הביקורת על חרות אין שלילה של התנועה אלא דרישה לשינוי אידיאולוגי תוך שימור התנועה, המסגרת וההנהגה. משמע, למרות הפער האידיאולוגי, הרצון להשפיע על המתרחש בתוך חרות מעיד שהייתה תחושת זהות משותפת. "תנועת החרות היא יליד חוקי של שאיפת רכבות אנשים במדינה לפעול בהתאם להכנתם על הצורה שבה יש לעצב את החיים שלנו [...] הצורך להבראת הגוף דורש קודם כל לחשוף בלי רחמים את מקורות המוגלה ולטהרם, כי רק אז יש תקווה כי הנטייה הטבעית להבריאה – לא תתקל בהפרעות".⁵¹

[...] אפשר יהיה לקבוע ברורות וללא כל טשטוש של שגגה או זדון, מה מקומו של יאיר בתולדות מלחמת החרות, מה מקומו בקביעת ראשית המלחמה בשלטון הבריטי ומה מקומו בקביעת עקרונותיה של מלחמה זו.⁷¹

אלדד הציג את תחושת ההדרה הכפולה של אנשי לח"י. ראשית ההדרה מהסיפור הלאומי שהוביל דוד בן-גוריון, אך מדבריו עולה תחושת הדרה שנובעת ממעשיו של מנחם בגין, מנהיג תנועת הרוב במחנה הימין. התפקיד המייצג של המחותרות, שלקחה על עצמה חרות, גרם לדעתו להאדרת שמו של האצ"ל ולהדרתם של אנשי לח"י מן הנרטיב של המאבק בבריטים. אלדד התנגד להצגת האצ"ל כגורם המרכזי שלהם בבריטים. הוויכוח בשאלה מי היה הראשון שפתח במאבק זה מייצג הן את מהות הוויכוח ההיסטורי והן את תחושת ההדרה הכפולה.

התקופה הלימנילית בימין הרוויזיוניסטי, שהצריכה הגדרת זהות מחודשת, קשורה קשר הדוק למאבק על הזיכרון הקולקטיבי ועל עיצוב המיתוסים. בשנים 1949-1950 נלחם אלדד על הזיכרון ומהותו לא רק נגד חרות אלא בעיקר בתוך מחנה יוצאי לח"י. היה זה חלק מהמאבק בין הפלג השמאלי לימני במפלגת רשימת הלוחמים על הנרטיב ועל המיתוסים שייצגו את אנשי לח"י.⁷²

לאחר הבחירות לכנסת השנייה ביולי 1951 והפסקת פעילותו של מנחם בגין בזירה הפוליטית,⁷³ נראה היה שחרות עמדה על סף התפרקות מוחלטת, שמשמעה היה היעלמות הזרם הרוויזיוניסטי מהמפה הפרלמנטרית. ישראל אלדד הגיב על כך בניסיון כושל להקים מפלגה עצמאית בשם "ברית איתנים".⁷⁴ זו נסמכה על החוגים של סלם בתמיכתו ועידודו של אצ"ג.⁷⁵ הניסיון התפוגג זמן קצר לאחר הפגנות השילומים וחזרתו של בגין לפעילות פוליטית. הפגנות השילומים החזו את תנועת החרות והפכו אותה לגורם דומיננטי מוביל בזרם הרוויזיוניסטי. יתרה מזאת, אלדד קיבל בכרכה את הקו המיליטנטי שנקטה חרות בתקופת ההפגנות. הדבר סימן מבחינתו אופציה לפעילות משותפת טובה יותר מהקמת מפלגה חדשה שנשענה על חוגים מצומצמים. הכותבים בסלם שינו את יחסם לתנועת החרות.

הכרות השייכות הבלתי פורמלית לתנועת החרות, 1952-1955

לאחר הכישלון של חרות בבחירות לכנסת השנייה (יולי 1951) פרש מנחם בגין מתפקידו בהנהגה. מאוחר יותר, ההפגנות הגדולות נגד הסכמי השילומים, תוצאות ההפגנות האלה והנסיגה מכל ההצהרות שנלוו להן הותירו את המחנה הרוויזיוניסטי בתחושה שאין אופציה אחרת שתייצגם מלבד תנועת החרות.⁷⁶ בשלהי 1952 וראשית 1953 השתנה תוכנו של הביטאון סלם מביטאון שביטא את מגוון הדעות בימין הרוויזיוניסטי והפריפריה שלו לביטאון שביטא את הנעשה בתנועת החרות בלבד. התנועה זכתה לסיקור נרחב בכל גיליון, שכלל דבר והיפוכו: מחד גיסא שימוש בטרמינולוגיה חריפה וחסרת פשרות נגדה, ומאידך גיסא אינפורמציה מפורטת על הנעשה בחדרי החדרים של התנועה, מסוג האינפורמציה הפנימית המעניינת את הפעילים בלבד ומצויה בביטאונים מטעם.⁷⁷ אפילו עיתון התנועה, חרות, לא

אונים: "אילו היה בכוחנו להמשיך במלחמה עצמאית לשחרור הארץ כולה, היינו עושים זאת נגד המרות של המדינה ממש כשם שעשינו מה שעשינו נגד המרות של הסוכנות".⁶⁰

לדידו של אלדד לא היה הבדל בין שתי המחותרות.⁶¹ הוא התייחס הן לתנועת החרות והן לרשימת הלוחמים דרך הפריזמה של הקיום המחותרתי והשבר שאירע עם הקמת המדינה.⁶² בחמשת הגיליונות שיצאו לאור במהלך תש"ט (1949) אין אזכור בולט לקיומה של תנועת החרות וההתייחסות היא לאנשי המחותרות אצ"ל ולח"י כקבוצה אחת. העיתון תקף את שלטון מפא"י,⁶³ את הפלמ"ח,⁶⁴ ואת מפ"ם.⁶⁵ הבעיה שעליה הצביע אלדד לא הוגבלה רק להגדרת הזהות המחותרת שאליה נדרשו אנשי המחותרת אלא אנשי המחותרת לשעבר כקבוצה שאינה רואה עצמה בזהותה חלק מהחברה הישראלית הדמוקרטית. בנקודה זו הייתה מחלוקת ברורה ומשמעותית בינו למנחם בגין, ששאף לסוציאליזציה מלאה של חברי המחותרת בחברה בארץ ובדמוקרטיה המתהווה.⁶⁶

בשנת תש"י (1949-1950) עסק סלם בשלושה מאנשי חרות: אבא אחימאיר, מנחם בגין ויוחנן בדר. הפער האידיאולוגי בין האישים המוזכרים לרעיונות הביטאון הוצג כטעות של יחידים שאותם רצוי להשיב למוטב. באופן טבעי היה היחס למנחם בגין שונה מהיחס לשניים האחרים. הוא הוצג כמי שעשה טעויות אולם לא היה ערעור על מנהיגותו ואלדד קרא לבגין לאחד את המחנה הרוויזיוניסטי הלאומי כחלק מתפיסת הזהות המשותפת ומהמאבק נגד בן-גוריון על האידיאולוגיה ועל האמת ההיסטורית המשותפת לאנשי שתי המחותרות. עם זאת הוא תקף את בגין מפני שיצר נרטיב היסטורי מטעה, שמיקד את עשיית המחותרות באצ"ל בלבד:

לעומת זאת מוטב היה אז – ועוד לא לגמרי מאוחר היום – לעשות את החשבון הפנימי הגדול בתוך המשפחות הלוחמות. לפחות בתוך הקו זה להעמיד את כל הדברים, על טוהר האמת, גם אם זה עלול לפגוע בפרסטיג' המצומצמת של מסגרת. אל יחלה איש מאיתנו במחלת "סג'רהכייס" [...]. והמתים הגדולים הראשונים⁶⁸ במרד עברי זה לא היו רק לאחר אותה הצהרה משנת תש"ד שאתה רגיל לראות בה את ראשית המרד.⁶⁹

עימות זה הציג ויכוח פנימי עז על ראשוניות המאבק נגד הבריטים. הוויכוח קיפל בתוכו דיון במהות הזיכרון והמיתוס שיש להנציח, שהדגיש את חשיבות העבר בעיני המתווכחים ואת מקומו בהצדקת דרכם בהווה הן של אנשי סלם הן של אנשי תנועת החרות. המוטיב המרכזי עסק בשאיפה לקבלת לגיטימציה פוליטית הן מהפריפריה הרוויזיוניסטית והן מכלל החברה. בעוד אלדד חתר ללגיטימציה פנימית בתוך המחנה הרוויזיוניסטי, מנחם בגין חתר ללגיטימציה פוליטית בציבור הישראלי. לכל ההתקפות הללו של סלם בגין לא הגיב בשל מדיניותו להיות איש המרכז בזרם הרוויזיוניסטי. הוא הסכים עם חשיבות הקריאה לאחד את כולם תחת הנהגתו. אולם הטקטיקה שלו הייתה שהכרה במנהיגותו צריכה להגיע מכל הגורמים במחנה הרוויזיוניסטי.

הזיכרון ההיסטורי הטריד את אלדד כל השנים: "ולכשיפורסמו כל הכתבים ההם ולכשייחקר גם מבפנים החומר שהצטבר בתערוכת המרד⁷⁰ ובמכון ז'בוטינסקי, החומר הנוגע למלחמה בשלטון הבריטי

לא פחות מזה; ומי יודע אם בחשבון הסופי לא יתברר שזהו הרבה יותר מקבוצות או סיעות אופוזיציוניות אשר ניסו לשנות את פני תנועת החרות בדרך ארגונית ניסו ונכשלו.⁸¹

המשפט המסיים מעיד על התפקיד שמילא הביטאון בקרב חברי חרות. אלדד התייחס בו למצבה של האופוזיציה הפנימית בתנועה, שהייתה רכגונית ולא אחידה ואידאולוגיות שונות התרוצצו בה.⁸² למשל ההתארגנות האופוזיציונית הברורה כסיעת למרחב, שעקרונותיה היו ליברליים דמוקרטיים בנוסח האמריקני,⁸³ ורחוקים מעמדות סלם. הסיעה נכשלה בתפקיד שלקחה על עצמה ומסיבות שונות נעלמה ואישיה פרשו מפעילות בתנועת החרות,⁸⁴ כפי שקרה גם לאישים אופוזיציוניים אחרים שחלקו על דרכו של בגין. סיעת למרחב שאפה ללכד תחת כנפיה את כל הפלגים של הרוויזיוניזם, כדברי שמואל תמיר: "רצינו להחזיר לתנועה אישים מרכזיים מפעילי המחתרת, מן הרביזיוניסטים הוותיקים, מה'גרוסמניסטים' ואפילו אנשי סלם בראשות שייב שהפער בינם לבין התנועה התרחב והעמיק".⁸⁵ משמע, סיעת למרחב הציעה פלטפורמה לאיחוד פלגי הזרם הרוויזיוניסטי תחת המטרייה של חרות בהנהגתם. בתקופה הנדונה, שלהי 1952, הפעילות האופוזיציונית הזאת בחרות נכשלה והאופוזיציה הפנימית נעלמה.⁸⁶ אלדד קיבל את האתגר שהניחו לפתחו אנשי סיעת למרחב. במידה רבה היו דבריו חלק מהדיאלוג שניהל עם אנשי חרות. כמו אנשי למרחב גם הוא התייחס לאופוזיציה בחרות כמקשה אחת למרות הפערים, אולם הוא הציע דרך אלטרנטיבית. הצעתו הציעה אופציה של שותפות ייחודית של "חברים מן החוץ", משמע שייכות לא פורמלית לתנועה שהיא נקייה משיקולי תקציב וקואליציה. שייכות אופוזיציונית אף שלא דובר בקבוצת אופוזיציה הבנויה מקשה אידאולוגית אחת והשוני בין חבריה היה רב מהמאחד. משמעות הדבר הייתה: (1) חיבור כל הגורמים ויצירת אופוזיציה א־הוֹק נגד דרכו של בגין אולם לא נגד מנהיגותו. בניגוד לסיעת למרחב, הסיעה הפנים-אופוזיציונית בתנועת החרות, אלדד לא חלק על מקומו של בגין כמנהיג ולא הציע אלטרנטיבה למנהיגותו. (2) קבלת כללי המשחק המפלגתי באופן חלקי – אנשי סלם, בעצם הגדרתם את עצמם כאופוזיציה בלתי תלויה בתוך התנועה, קיבלו בכך באופן חלקי את המרות המפלגתית. אפשר לטעון שיש בכך קבלה מסויגת של כללי המשחק הדמוקרטיים מחוסר ברירה, קבלה אינסטרומנטלית שמטרתה להפוך את התנועה לגוף התומך ברעיונותיהם.

השייכות לתנועת החרות, למרות המאבק הפנימי בתוך וכנגד התנועה, קיבלה הצדקה היסטורית: "כשלושים שנה – כמעט מיום היוולדה – נמשך מאבק איתנים בתנועה זו בין הכוחות המהפכניים שבה לבין הסוציאל דמוקרטים [...] כשגברו הסוציאל דמוקרטים שבתנועה, נדחקה המהפכה הלאומית לקרן זוית. הפכנו לאחת המפלגות בעם. אולם כשגברו המהפכנים, הפכנו לתנועה בהא הידיעה, ושלטנו בהיסטוריה ובעם עד להתגברות היסוד הסוציאל דמוקרטי בפרשת אלטלנה".⁸⁷

דברי הכותב נגד הפשרנות והסוציאל דמוקרטיה אינם חידוש. החידוש נמצא בטענה כי מדובר בתנועה אחת שבה זרמים שונים. הכותב דיבר בגוף ראשון רבים (הפכנו), והציג רצף היסטורי ברור בין

דיווח לקוראים על המתרחש בתנועה בפרטי פרטים כפי שדיווח הביטאון סלם.

יחס דואלי זה של הביטאון זכה להערות קוראים ואוהדים שביקשו למתן את ההתקפות על התנועה ועורך הביטאון, ישראל אלדד, הגיב: "דווקא משום כך. משום שזוהי לפי שעה! התנועה היחידה המייצגת בצדק או שלא בצדק כלפי חוץ את הפוטנציאל הלאומי הגדול מימי העבר, את הקרדיט הגדול מימי העבר, דווקא משום כך חובה היא להתריע על נטיותיה והתדרדרותה".⁷⁸ ישראל אלדד העיד כי קוראי סלם שלחו מכתבי תלונה אליו כעורך ולמערכת הביטאון, ובהם הלינו על ההתקפות הבוטות על תנועת החרות ומנהיגה. הערות הקוראים הציגו שלוש נקודות חשובות לענייננו.

(א) יחס הקוראים לתנועת החרות. מדברי אלדד השתמע כי הקוראים ראו עצמם חלק מן המחנה האידאולוגי שאליו השתייכה תנועת החרות, שביטוייה לא היה בהכרח חברות בתנועה. הקוראים ראו בתנועת החרות את המייצגת הפוליטית אותם ואת בגין כמנהיגם, למרות הביקורת עליו. הם רצו בשילוב בין סלם לתנועת החרות. זהותם של קוראי הביטאון מצביעה על כך כי הם הגדירו את עצמם כאנשי תנועת החרות, למרות חילוקי הדעות והביקורת.

(ב) מהות הקשר בין הביטאון לתנועת החרות. מדברי אלדד עלה כי הביטאון שאף לייצג את דעת האופוזיציה בתוך תנועת החרות במטרה להשפיע על הנעשה בתנועה.

(ג) הכרה בכך שמנחם בגין הוא מנהיג הזרם הרוויזיוניסטי. אלדד קיבל מציאות זו כנתון קבוע המציב אותו בעמדת הסמן הימני לצד המנהיג, זה החותר להחייאת הרוח הרדיקלית של המחתרת, המשמר רוח זו ומונע סטייה לכיוונים המוגדרים כטעות.

העובדה שאלדד השיב והתייחס לטענות הקוראים שפנו למערכת, שמספרם לא היה מבוטל כפי שציין הוא עצמו, מעידה על חשיבות הנושא. אלדד אישר את טענת הקוראים, שאין לתקוף את התנועה כי זוהי התנועה היחידה המבטאת את עמדותיהם במישור הפוליטי ומייצגת אותם בכנסת. אך הוא השתמש בטענה זו להתקפות על תנועת החרות כדי לחדד את המטרות המשותפות. מדבריו של אלדד אפשר להסיק כי תנועת החרות, אמנם לא מתוך בחירה אלא מכורח המציאות, הייתה למייצגת שלו ושל קוראי הביטאון, ולמעשה של כל הזרם הלאומי הרוויזיוניסטי. בכך ניתנה לגיטימציה לתפקיד המבקר שלקח על עצמו. להבנתו, בביקורת עצמה הייתה גלומה מחויבות לדרך המשותפת עם תנועת החרות.⁷⁹ כדבריו: "ויותר מזה: שהמונים הרחבים, שכל הריזיבוראר הגדול של האנשים וכל גורמי החוץ עדיין רואים את המטרה כמשותפת, דווקא זה מחייב את ההתקפות והביקורת, כי דווקא זה מגדיל את סכנת האשליה, כלומר את המשך ההתדרדרות, שאנו עדים לה חמש שנים".⁸⁰ משתמע שאלדד ראה בביטאון כלי שבאמצעותו יקיים אופוזיציה חיצונית לתנועת החרות במטרה לשמור על אי תלות במנגנון המפלגתי בגלל הכישלון של האופוזיציה הפנימית למנחם בגין והיעלמותה.

אין אנו ברוך השם תלויים בה בתנועה זו. אין אנו חברים בה ולא מחייבת אותנו קולקטיביות רעיונית ולא מרות [...] כי אין אנו לא סיעה אופוזיציונית ולא מפלגה מתחרה כי אם במה למחשבה לאומית. לא יותר מזה, אבל גם

החרות מעידה יותר מכול על הקשר ההדוק שבין חברי התנועה לאנשי סלם. דנו בכיטאון בדבריו של מנחם בגין ביישוב נורדיה,⁹⁹ במכתב פנימי ששלח מרכז התנועה להסתדרות העובדים הלאומית בנושא המצעד ביום הרצל,¹⁰⁰ בפרסומי מכון ז'בוטינסקי,¹⁰¹ בקריקטורות שפרסמה התנועה על יגאל אלון,¹⁰² ועוד. העיסוק באירועים הפנימיים בתנועת החרות, דווקא בגלל שוליותם, מצביע על קשר משמעותי בין אנשי התנועה לאנשי הביטאון.

חזרתו של בגין לפעילות לא הפכה את חרות למפלגת ימין רדיקלית. נהפוך הוא, חרות בהנהגתו של בגין פעלה במתינות. כך לדוגמה כל התכניות להחרפת התגובות בנושא הסכם השילומים התפוגגו. הקהל הרוויזיוניסטי נע לכיוון המרכז הפוליטי והנהגת חרות הגיבה למציאות זו. גם אלדרד הגיב למציאות זו בחידוד הכיוון האידאולוגי של הביטאון שמשמעו היה התחלת תהליך היפרדות מתנועת החרות.

סלם מתנתק מהפלטפורמה המשותפת

למרות הביקורת בלטה בסלם תחושת השייכות לתנועת החרות. בשנים 1952-1955 היה הביטאון קולה של האופוזיציה הלא רשמית בחרות, זו שמטרתה לשנות את התנועה ודרכה. בשנת 1955 שונה שמו של הביטאון מסלם למחשבת חרות ישראל לסלם למחשבת מלכות ישראל, על פי הצעתו של אצ"ג.¹⁰³ השינוי היה בעל משמעות אידאולוגית, נוכח העיסוק במונח "חרות": "על כך אמרנו להמחיש יותר את נושא הבמה הזאת למחשבה, ולכנותה בשמה החיובי: במה למחשבת מלכות ישראל. ומכאן לא יתכן כל טשטוש. הכוונה היא ברורה. לא לחירותו של הפרט או המעמד ולא לחרות משעבוד מדיני בלבד, כי אם מלכות כביטוי לעצמה מדינית, כביטוי לעליונות העניין הלאומי הכללי על גבי כל עניין אחר, כביטוי לעצמאות רוחנית".¹⁰⁴ אלדרד ביקש לבדל את עצמו ואת ביטאונו מתנועת החרות ורעיונותיה. העיתוי היה קשור להתרחשויות בתנועת החרות בשנים 1954-1955. המחקר הציג את יולי 1955 כנקודת שיא של התנועה מפני שבבחירות לכנסת השלישית גדל מספר חברי הכנסת שלה והיא הייתה לאופוזיציה הראשית.¹⁰⁵ עלייה זו בכוחה של חרות הייתה משמעותית והטרדה גם מדינות זרות, כמו בריטניה,¹⁰⁶ והאירועים שקדמו להצלחה נתפסו כבלתי רלוונטיים. אולם לפני הבחירות פשטו בקרב חברי המפלגה דמורליזציה ותחושה של התפרקות המסגרת התנועתית בצד התמתנות אידאולוגית. המקור לכך היה אי שביעות רצון מהמתרחש בתנועה בעקבות הוועידה הארצית השלישית של חרות באפריל 1954.¹⁰⁷ השפל בתנועה הביא לזליגה של חברי תנועת החרות לציונים הכלליים. הדים לזליגה זו יש בהתייחסות לציונים הכלליים במצע הבחירות של חרות לכנסת השלישית.¹⁰⁸ כך יש להתייחס גם לעובדה שערב הבחירות מאי 1955 "הסתמן כנראה רפיון במאמצים שהשקיעו חברי התנועה".¹⁰⁹ עדות ברורה יותר לשפל בחרות מצויה בעיתונם של הציונים הכלליים, הבקר. במאמר ביקורת על חרות שכתב איש אצ"ל בעבר, יעקב לוטן (דן), שכתב גם בסלם, תואר ערב זיכרון ז'בוטינסקי שארגנה מפלגת הציונים הכלליים ברמת גן בבית האזרח, בהשתתפות בכירים מחרות שעברו לציונים הכלליים, כגון זאב פון ויזל.¹¹⁰ קיום אירוע שכזה לזכרו של

התנועה הרוויזיוניסטית לתנועת החרות, בין הזרמים האופוזיציוניים השונים לאקטיביסטים.

אלדרד כיוון את דבריו למרכז ולראשי התנועה תוך הפרדה ברורה בינם לחברים בתנועה. לקראת הבחירות לעיריות בשנת 1955, שנערכו ביום הבחירות לכנסת השלישית, הוא נשאל אם לתמוך ברשימת חרות לעיריית ירושלים. בין השאר הוא ציין כי "רובם של המועמדים הראשונים גם הוכיחו בשטחים שונים – כגון במשפט קסטנר – עמדה בלתי תלויה במרכז חרות ופעלו רבות בוועד הציבורי. זה מקור לתקווה שאף בעניינים אחרים ימשיכו לפעול לפי מצפונם הלאומי ולא לפי הוראות. משום כך ממליץ אני בפני קוראי סלם ונאמניו לתמוך ברשימה זו לבחירות לעיריית ירושלים".⁸⁸

אלדרד ציין כי בנטרול השפעת המרכז והנהגת חרות ראויים מועמדי התנועה לתמיכת הציבור גם אם הללו היו רוויזיוניסטים במקור, כדוגמת אריה אלטמן שעמד בראש הרשימה בירושלים. הדברים שנכתבו בסלם לאחר ערב לזכרו של יאיר שנערך במכון ז'בוטינסקי 1956,⁸⁹ הציגו וסיכמו את יחסם של העורך והכותבים בביטאון לתנועת החרות ותפקידם בתנועה: "ובאו מזמן לזמן תקופות חורף קשות בהן עלה הקרח על הנהר והוא נקשר. נוצרו קרשי דם בעורקי הגוף. ואז היו מופיעים 'הפורשים' [...] והזרם החדש, הקטן בכמות והאדיר בעוצמתו, הניע את הקרחונים והחיה את הנהר, והנהר הקרוש לא בנקל נכנע, כרגיל [...] אם מעצמו לא יימס הקרח המכסה היום את פני הנהר, וודאי תקום אם מתחת לקרח ואם מאחד הפלגים שבצד שוב תנועת חרות ישראל".⁹⁰

בדברים אלה אפשר לראות את הגדרת התפקיד של אנשי הביטאון: עליו להיות המְזַנֵּק (טהריגר) להגשמת המהפכה שאליה שאף אלדרד, וכלי הביצוע יהיה תנועת החרות. בשלב זה העיסוק במתרחש בחרות הפך את הביטאון כמעט לעיתון תנועה.

סלם כבמה לנושאים פנימיים בחרות

הכותבים בסלם הכירו היטב את הציפיות הכמוסות של חברי תנועת החרות, ואת הגוונים האידאולוגיים שבה.⁹¹ היכרות זו מצביעה על כך שבין חברי תנועת החרות והפעילים בסלם היה קשר שנבע מזהות הקבוצות.⁹² הכותבים כתבו שחרות הפכה לתנועה חומרנית שראשיה מוותרים על עקרונות תמורת בצע כסף: "עתה הוכח: הם (הצה"ר – חרות) חזרו להסתדרות הציונית, אולם ורק כדי לכבוש את חלקם הצנוע בתקציב; וכך הם הצליחו".⁹³ התנועה הואשמה בויתור על המאבק על הזיכרון הקולקטיבי, קרי הדרך שבה יזכר מאבק המחתרות בכריטים.⁹⁴ תחושת הרדיפה של אנשי הזרם הרוויזיוניסטי עולה מהכתוב, אך יותר מכך עמדה שדרשה ניתוק מהמיתוסים הישראליים הכלליים כדי לשמר את המיתוסים הפרטיקולריים. עמדה זו הייתה מנוגדת לעמדתו של בגין ששאף לשלב מיתוסים פרטיקולריים במיתוסים הכלליים.⁹⁵ אנשי חרות פרסמו את עמדותיהם בכיטאון סלם,⁹⁶ וויכוחים בעיתון חרות הועתקו אליו, לעתים בתוספת הערות.⁹⁷ בולט ויכוח על הנעשה בתנועת הנוער בית"ר.⁹⁸ לוויכוח זה הוקדש מקום רב באחד מגיליונות סלם, דבר המעיד על הקשר ועל החשיבות הרבה שהיה לנושא בעיני העורכים והקוראים. דווקא הביקורת על הנהגת תנועת

1957 נשרו בהדרגה מסלם כל הכותבים שלא הזדהו אידאולוגית עם אלדד ונותרו רק אלה שזוהו כבירור עם אלדד ועם רעיונותיו. האינפורמציה על הנעשה בחרות דעכה וניסיונותיו של אלדד לגייס כותבים מהזרם הרוויזיוניסטי נענו בהתעלמות או בשלילה.¹¹⁶ מנגד גברה בעיתון חרות הביקורת על סלם ועל אלדד. יתרה מזאת, עד שנת 1959 חלה נסיגה גם בקרב האנשים הקרובים לאלדד, והיו שפסקו לכתוב ופרשו מכל עיסוק הקשור לביטאון.¹¹⁷ דעיכת הביטאון הביאה לשינוי פרסונלי של עורך העיתון. באמצע שנת 1959 העביר אלדד את שרביט עריכת הביטאון לידי פנחס בן מרדכי (האלר), שכתב בסלם בקביעות.¹¹⁸ אלדד ביקש לבחון את הכיוון שעליו לבחור.¹¹⁹ בבחירות לכנסת הרביעית שנערכו בנובמבר 1959 ראה אלדד המאוכזב במערכת הפוליטית כולה, על כל המפלגות שבה, גורם מושחת ושלילי. לכן לא נטל בה חלק גם כמצביע, "דווקא מכיוון שאינני נוגע בדבר מבחינה אישית לא זו בלבד שלא נבחרתי כי אם גם לא בחרתי, לא שיחדתי ולא נשחדתי".¹²⁰ מבחינת אלדד תם עידן המעורבות האקטיבית בפוליטיקה המפלגתית.

אפילוג

הטענה המרכזית במאמר זה הייתה שהביטאון סלם למחשבת חרות ישראל בעריכת ישראל אלדד עד שנת 1955 ניסה לשנות את תנועת החרות מן הבחינה האידאולוגית. בכך הפך כתב העת לשחקן פנים מפלגתי, סוג של אופוזיציה פנימית שביקשה להפוך את חרות למפלגת ימין רדיקלית הפועלת בקו תפר שבין מפלגה דמוקרטית לארגון מחתרת. היה זה אחד מנושאי המחלוקת העמוקים בין ישראל אלדד, עורך הביטאון, למנחם בגין, מנהיג חרות. למרות הקו הרדיקלי שהובילה מערכת הביטאון, בראשית דרכו שימש הביטאון במת דיונים אינטלקטואליים לזרם הרוויזיוניסטי על כל פלגיו וארגוניו. בהמשך הפך הביטאון לכלי תקשורת של אנשי תנועת החרות ולבסוף התנתק ממנה באופן מוחלט.

כל עוד רשימת הלוחמים הייתה קיימת, שאפו אנשי הביטאון ליצור קואליציה עם חרות, אולם לאחר שמפלגה זו התפוגגה, הם ניסו לשנות את חרות מבפנים. בין השנים 1952-1955 תפקד הביטאון ככמה פנים תנועתית של תנועת החרות. אף שלחרות היה עיתון יומי משלה, הביטאון היה עצמאי והעורך והמערכת לא היו חברים בתנועה. המסקנה מכל הנתונים היא שהניסיון כשל. הימין הרדיקלי בחר באמצע שנות החמישים בדרך חדשה שבידלה אותו מתנועת החרות, והביטוי המובהק לכך היה שינוי שם הביטאון לסלם למחשבת מלכות ישראל. יתר על כן, החבירה של הימין הרדיקלי לחרות בשנים 1949-1955 חיזקה את הלגיטימציה של מנהיגותו של בגין, שהייתה בסיומן שאלה בתוך הזרם הרוויזיוניסטי בשנים הראשונות לקיום המדינה. בניגוד למטרתם של הרדיקלים מהלך זה לא רק חיזק את בגין כמנהיג אלא גם את העמדות המתונות בתנועת החרות.

המילה "חרות" שבשם התנועה והביטאון היא מילת המפתח להבנת הנושא שעליו הסכימו ו/או נאבקו ביניהם אנשי הגופים שבהם דן מאמר זה. כל אחד מהגופים שאף לייחד ולצרף את המושג "חרות" לעצמו בהתאם לפרשנותו, ובניסיון לכפות את פרשנותו על האחר מכורח

ז'בוטנסקי, האייקון המשמעותי ביותר בתולדות הזרם הרוויזיוניסטי,¹¹¹ בחסות מפלגה שאינה מהזרם הרוויזיוניסטי, מצביע על התמתנות בקרב אנשי חרות ועל ניסיון ליצור קואליציות עם מפלגות שמחוץ לזרם הרוויזיוניסטי, מהלך שנערך לבסוף בשנת 1965 עם הקמת גח"ל. מעבר לכך שכותב הביקורת ציין זאת במפורש, עיון בהבקר מראה כי בשנת 1955 היה עיתונם של הציונים הכללים לכלי פובליציסטי שבו כתבו אנשי תנועת החרות והתנועה הרוויזיוניסטית באופן סדיר וקבוע.¹¹² מדובר באישים כאייזיק רמבה, אברהם וינשל, ברוך קרא (קרופניק), כמו גם יעקב לוטן (דן) שהוזכר לעיל ואחרים. רמבה עבד בעיתון ולכן מאמריו הופיעו כל שבוע. כך נוצרה במה חדשה לדיונים של אנשי חרות, במה קונצנזואלית בהקשר הישראלי הפוליטי הכללי, ולכן הייתה אטרקטיבית יותר. קבוצות נוספות הקשורות למפלגה, כגון הסדרות העובדים הלאומית, בידלו עצמן מחרות.¹¹³ אירועים אלה שופכים אור על דבריו של בגין בוועידה השלישית של תנועת החרות (אפריל 1954): "כמה אנשי לח"י ותומכיהם הצטרפו לחרות. איש לח"י אחד שהצטרף אלינו שקול בעיני כנגד כל אותה קבוצה שעזבה והלכה לכללים, אמר מר בגין".¹¹⁴

בגין העיד בדבריו על תופעת פרישה מתנועתו, ועל כך שהציונים הכלליים היו אלטרנטיבה אידאולוגית ופרקטית לחרות. הוא התייחס לנושא בניסיון לעצור את הסחף. עם זאת הוא הציע ציונים הכלליים להקים קואליציה נגד שלטון מפא"י. הוא רמז שהעוזבים אינם חלק מהמשפחה הלוחמת ושיש מצטרפים חדשים שהם אנשי מחתרת בעברם, משמע חלק מהמשפחה. יתרה מזאת, הוא סבר שדווקא הצטרפות המעטים מהזרם הרדיקלי, "ובתוכם גם מי שהיה מנהיג לח"י",¹¹⁵ נתנה לגיטימציה לתנועה ולמעמדו כמנהיג. בעיתון התנועה אין זכר לדברים הללו. האירועים הללו מדגישים את ההתמתנות שחלה בזרם הרוויזיוניסטי, מהלך שבסופו הפך את תנועת החרות למפלגה המובילה בימין. הייתה לכך השפעה על כתב העת סלם והזרם הרדיקלי. נראה אפוא שהחלטה בסלם על הורדת השם "חרות" משם הביטאון הייתה חלק מתהליך ההתמתנות בחרות. אנשי סלם הרדיקלים בידלו את עצמם מתנועת החרות ומתהליך ההתמתנות על ידי הדגשת הייחוד האידאולוגי שלהם. דבריו של בגין בוועידה המצוטטים לעיל החריפו את המאבק בין הקבוצות שבהן עוסק המאמר הזה בגלל ההתייחסות לאנשי לח"י. אלדד, שהצהיר על שותפות מבחון שהותירה אותו עצמאי, חייב היה, לאור הכרזותיו של בגין, לבדל את עצמו מתנועת החרות. כדבריו: "ומכאן לא יתכן כל טשטוש" ואיש לא יחשוב שאנשי לח"י הצטרפו באופן רשמי לחרות, כפי שאפשר היה להבין מדברי בגין בוועידה. אלדד הגיע למסקנה שאין אפשרות להשפיע על התנועה ועל דרכה משום שאנשיה פנו לכיוון אחר. בעקבות שינוי הכיוון של חרות נאלצו להגיש את השוני האידאולוגי בין הביטאון לתנועת החרות.

תוצאות הבחירות לכנסת השלישית, שחזקו את מעמדו של בגין כמנהיג הימין, סימנו את הכיוון האידאולוגי לחרות ולקבוצת סלם. הזרם הרדיקלי של אלדד הפליג לכיוון חדש שהתחייב מהכותרת המחודשת של הביטאון. ההתנתקות מתנועת החרות הייתה לעובדה. הדבר בא לידי ביטוי בנושאי הכתיבה ובכותבים. מראשית 1956 ועד

אייר תשי"א מאי 1951 (להלן: **סלם**).
 6 'חרות', **אמת אחת ולא שתיים**, תל-אביב 2008.
 7 המחקר המקיף ביותר על לח"י נכתב בידי יוסף הלר. ראו הלר, לח"י. מחקר זה עזר בהקמת מפלגת הלוחמים. נוסף על כך פורסם פרוטוקול הוועידה הארצית הראשונה של רשימת הלוחמים כמסמך מואר בהוצאה אקדמית. גינוסר, **בצאת לח"י מהמתחרת**; ז' איכניסקי, לח"י **צבת ראשונה: עינים בנפתולי תקופה ודרך**, תל-אביב 2003. על הביטאון **סלם** ראו: מ' ברזילי, **הימין שמעבר לתנועת החרות**, עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה 2002. העבודה עוסקת בקבוצה שהתגבשה סביב כתב העת **סלם**. המחקר משרטט את קווי המתאר של הקבוצה ואינו מעגן את הנושא בהקשריו הרחבים. כן נכתבה עבודה העוסקת בפן הספרותי של הביטאון, ראו: ב' פלח, **כתב העת סלם למחשבת חרות ישראל: בין פואטיקה לפוליטיקה**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן 2010. ביוגרפיה של ד"ר ישראל אלדר כתבה ע' אמיתל ייבין, **סמבטיון: אידיאולוגיה במבחן תמיד**, בית אל 1995 (להלן: **אמיתל ייבין, סמבטיון**). עבודה זו אינה כתובה במתודולוגיה היסטוריוגרפית מקובלת; היא חלקית ואינה סוקרת את כל פעילותו ועבודתו של אלדר.
 8 'ויץ', **ממחרת לוחמת למפלגה פוליטית: הקמתה של תנועת החרות 1949-1947**, קריית שדה בוקר 2002, עמ' 7-18 (להלן: **ויץ, ממחרת**).
 9 יהושע פורת, **שלח ועט בידו: ספור חייו של אוריאל שלח (יונתן רטוש)**, תל-אביב 1989, עמ' 248.
 10 א' גראוויס קובלסקי, **הצודקים והנרדפים: מיתולוגיה וסמלים של תנועת החרות 1948-1965**, קריית שדה בוקר 2015 (להלן: **גראוויס, הצודקים והנרדפים**).
 11 "מחרת לחרות", **חרות**, 3.10.1948.
 12 א' נאור, "יומני מפלגות הימין: הבסיס האידיאולוגי, ההקשר הפוליטי וכישלון ההפרטה", **קשר**, 25 (1999), עמ' 73-74.
 13 'אלדר, מעשר ראשון: פרקי זיכרונות ומוסר השכל', תל-אביב 1976, עמ' שעו-שעז (להלן: **אלדר, מעשר**).
 14 'אלדר, "סלם יעקב", **סלם**, אייר תש"ט, עמ' 4-5.
 15 **דברי הכנסת**, כרך 3, ישיבה פג, 9.11.1949, עמ' 25.
 16 שם, שם, ישיבה פז, 21.11.1949, עמ' 135.
 17 O. Gruweis-Kovalsky, "Between Ideology and Reality: The Right Wing Organization, the Jerusalem Questions, and the Role of Menachem Begin 1948-1949", *Israel Studies*, 21(3) (2016), pp. 99-125.
 18 'ויץ', **ממחרת**, עמ' 32-33.
 19 הכוונה לאחר הכרות המרד של בגין 1944.
 20 אלדר, **מעשר**, עמ' צט.
 21 "ד"ר שייב: אני שמח להודמנות להפיץ ברבים את עמדותיי", **חרות**, 30.9.1957, עמ' 4.
 22 אלדר, **מעשר**, עמ' שכא; אמיתל ייבין, **סמבטיון**.
 23 אלדר, **מעשר**, עמ' שמש; הנ"ל, "אקדמות לתולדות מלחמת השחרור", **סלם**, שנה יא, גיליון ד (קכ"ב), אלול תשי"ט, עמ' 5-10.
 24 ישראל אלדר ניתק את קשריו עם נתן ילין מור (פרידמן) בתחילת שנות החמישים ולא דיבר אתו עד סוף חייו.
 25 ג' קירר, "הממלכתיות הרפובליקנית של שופטי בג"צ ושל בן-גוריון: חזרה לבג"צ 144/50 שייב נגד שר הביטחון", **עינים בתקומת ישראל**, 14 (2004), עמ' 131-151.
 26 אלדר, "בתסביך האופוזיציה והשלטון של חרות", **סלם**, אייר-סיון תשט"ז, גיליון א-ב (פה-פ), עמ' 23.
 27 א' נאור, **ארץ ישראל השלמה: אמונה ומדיניות**, חיפה 2001, עמ' 86-90.
 28 'ויץ', **ממחרת**, עמ' 137-138.
 29 'אלדר, "ציונות כנגד דמוקרטיה", **נתיב**, 1 (שנה שנייה) (שכט-אדר א תשמ"ט), עמ' 3-10.
 30 א' גראוויס קובלסקי, **מיתוס אלטלנה בתנועת החרות**, עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה 2005.

הגדרתו את עצמו כשייך לאותו הזרם הרעיוני. מאבק זה יצר משוואה בין הגופים שבהם עסק המאמר. חוסר איוון במשוואה פירק את תחושת השייכות שהייתה משותפת לשתי הקבוצות. משמע, כשהביטאון ויתר על הכותרת "חרות", הפלטפורמה המשותפת התבטלה. הניתוק בין החוגים הרדיקליים לתנועת החרות היה תהליך ארוך שהחל בשינוי שם הביטאון אך הוא נבע מההבנה שאין סיכוי כי תנועת החרות תאמץ את רעיונותיהם הרדיקליים. לאחר הפגנות השילומים תחושתם, שבאה לידי ביטוי בפרסומיהם, הייתה שחרות מקצינה את עמדותיה לכיוון הרדיקלי. לקראת הבחירות לכנסת השלישית ולאחריהן הוביל בגין מהלכים מתונים בנושא השילומים, וקרא להקמת גוש עם הציונים הכלליים. כיוון חדש זה של בגין והצלחת חרות בבחירות הובילו את החוגים הרדיקליים למסקנה שיש להיפרד מתנועת החרות ולצאת לכיוון חדש.

מהלכי הפוליטיים של אלדר עד שנת 1955 היו משמעותיים בהקשרה של תנועת החרות. קבלתו את חרות ואת מנהיגה כאופציה היחידה לפעילות פוליטית אקטיבית, למרות הביקורת וחילוקי הדעות האידיאולוגיים, הייתה משמעותית והתפרשה כקבלת מנהיגותו של בגין, כמתן לגיטימציה לתנועה ולמנהיגה. זה אירע בתקופה שבה הזרם הרעיוני-ציוניסטי היה שרוי במצב ספי (לימינלי) ומנהיגותו של בגין לא הייתה מוכנת מאליה בזרם זה. מנחם בגין לא הגיב ישירות על התקפותיו של אלדר. במידה רבה הוא השתמש בשתיקה ככלי רב משמעות שנועד לחזק את הלגיטימציה של מנהיגותו.

אפשר לטעון שמאבקו של הביטאון **סלם** בתנועת החרות מציג פן נוסף של היחסים הדואליים שהיו בין יוצאי שתי המחתרות אצל ולח"י לאחר הקמת המדינה. פן זה התמקד במאבק על הזיכרון ובעיצוב המיתוסים הייחודיים לכל אחת מהמחתרות והמשותפים להן. הקבוצה הגדולה, תנועת החרות, מתוקף גודלה ומעמדה הפוליטי השתלטה על דרך עיצוב הזיכרון ובמידה רבה הדירה את אנשי לח"י מן הנרטיב של אנשי המחתרת. קולם הייחודי של אנשי לח"י עובד לנוסח שעיצבו בהנהגת האצ"ל. לסיטואציה מורכבת זו הייתה תרומה רבה לעימות בין הקבוצות. אולם מאבק זה, על כל היבטיו, אינו מציג את שלילת הלגיטימיות של חרות כגורם המוביל של הזרם הרעיוני-ציוניסטי, אלא את אנשי חרות והנהגתה, בראשות מנחם בגין, לשיטתם של אנשי **סלם**, כאח שוגה שיש להחזירו למוטב. כדבריו של אלדר: "לא הטפתי מוסר לאויבים, את היריבים התאמצתי להבין. ורק את הקרובים ביותר הוכחתי, את אשר טעו ולא בגדו."¹²¹

הערות

1 מרכז לח"י מנה את נתן ילין מור (פרידמן), יצחק שמיר וישראל אלדר שייב.
 2 'הלר, לח": אידיאולוגיה ופוליטיקה 1949-1940, כרך ב, עמ' 473-500, ירושלים 1989 (להלן: הלר, לח").
 3 פ' גינוסר, **בצאת לח"י מהמחתרת: הוועידה הארצית הראשונה של לוחמי חירות ישראל**, רמת גן 1985 (להלן: גינוסר, **בצאת לח"י מהמחתרת**).
 4 לדוגמה: "הטיול לנווה יאיר בחופש פסח", **לחבר: ביולטין לחברי מפלגת הלוחמים**, חוברת יב, אייר תש"י, עמ' 10. עזבון מ' גראוויס.
 5 "סלם בעל פה", **חרות**, 2.9.1949, מודעה המבשרת על כינוס עתידי בתאריך 9.9.1949 בגן רנה תל-אביב. **סלם למחשבת חרות ישראל**, גיליון ב, שנה ג,

- 31 אלדר, מעשר, עמ' שס-שסא.
- 32 אלדר, "על תפישת השלטון", סלם, שנה י, גיליון ו-ז (טבת-שבט תשי"ט), עמ' 3-5.
- 33 אלדר, מעשר, עמ' שסג.
- 34 "על ימין ושמאל", חרות, 27.5.1951, עמ' 2.
- 35 הנה שמות כמה ביטאונים אידאולוגיים: משמרות, אשמורת, בשער, אורלוגין, משא. על אשמורת ראו: א' בראלי, מפא"י בראשית העצמאות 1948-1953, ירושלים 2007.
- 36 תגובות לכתוב בסלם בעיתונות, ראו: י' יסעור, "מלכות בית דוד או מלכות השטן", על המשמר, 7.3.1952, עמ' 3; "המציאות הקרויה חלום", דבר, 19.1.1951, עמ' 3; מ' חרמש, "התכחשות", חרות, 13.10.1950, עמ' 5; "מכתבים למערכת", דבר, 21.9.1955, עמ' 2. עו"ד מרדכי שטיין תבע את ישראל אלדר בשנת 1950 על דברים שפרסמו בסלם. ראו גם: "תביעה נגד עורך סלם בגלל בקרת ספרותית חריפה", הצופה, 3.8.1950; "עורך סלם נתבע על דברי בקורת", חרות, 2.10.1950; "ביה"ד החליט להמשיך במשפט נגד שייב", על המשמר, 30.10.1950.
- 37 דוגמת הוויכוח בין מרדכי שלו לנתן אלתרמן על יצירותיו של אלתרמן.
- 38 י' פורת, שלח ועט בידו: ספור חייו של אוריאל שלח (יונתן רטוש), תל-אביב 1989, עמ' 246-256; (י' רטוש), "נערה שנשבתה", אלף, אוקטובר 1949; בת עין, "תמוז", סלם, אב תש"ט, עמ' 11.
- 39 י' שביט, מעברי עד כנעני, ירושלים 1984, עמ' 101.
- 40 ז' חנוך, "אמת ושקר", אלף, ינואר 1951.
- 41 פ' קבלו, שורת המתנדבים: קורותיו של ארגון אזרחים, תל-אביב 2007, עמ' 100-102.
- 42 "סנסציה ספרותית", הד המזרח, 20.1.1950, עמ' 8.
- 43 יצחק שמיר הופיע תחת השם "מיכאל", כינויו במחתרת; מרדכי שלו הופיע בכמה כינויים, כמו "מרדכי של"; אלדר עצמו כתב תחת השם "שייב" וגם תחת השם "אלדר" או "סמבטיון".
- 44 ויץ, ממחתרת, עמ' 187-188.
- 45 כפי הנראה מרדכי שלו. סלם, תמוז תש"ט. השיר נדפס לזכרו של יאיר, עמ' 3.
- 46 מ' שלו, "חרויו נ' אלתרמן על ארץ הנגב", סלם, חוברת ז, חשוון תש"י, עמ' 18-20. מאמר זה היה חלק מהדיאלוג שניהל עם אלתרמן. ראו גם: מ' שלו, "מי מפחד משמחת עניים", אלפיים, 5 (1992), עמ' 152-206; שם, 6 (1992), עמ' 211-253.
- 47 ר' אריה לוי, "הרב קוק וצ"ל", סלם, אייר תש"ט, עמ' 6.
- 48 "סנסציה ספרותית", הד המזרח, 20.1.1950, עמ' 8.
- 49 אמיקל ייבין, סמבטיון, עמ' 215.
- 50 י' קליוונר, "מלחמת ההרחה של יהודה המכבי", סלם, כסלו תש"י.
- 51 מיכאל (יצחק שמיר), "הנרקיסים בעוכריה של תנועת החרות", סלם, גיליון ג' (כ"ז), סיוון תשי"א.
- 52 יהושע השל ייבין (1891-1970) היה מעורכי כתב העת המצודה של הארגון הצבאי הלאומי בשנים 1932-1933 וממייסדי העיתון חזית העם. ספריו ומאמריו השפיעו על אנשי הזרם הרוויזיוניסטי בכלל ועל המחתרות בפרט.
- 53 חי בשנים 1915-1978.
- 54 חי בשנים 1921-2000. עלה לארץ מהונגריה בשנת 1948.
- 55 גראוויס קובלסקי, הצורקים והנרדפים.
- 56 י' פעמוני, "אגרת למערכת", סלם, גיליון י (פב), שבט תש"ז, עמ' 21-20. יוסף פעמוני ייסד וניהל את מכון ז'בוטינסקי בישראל בשנים 1931-1952.
- 57 לדוגמא: ב' אליצדק, "מעט החרות בסכנה", חרות, 19.11.1950, עמ' 2; מ' חרמש, "התכתשות", שם, 13.10.1950, עמ' 5; א' סיקרא, "קול לאומי ומחשבה גלותית", חרות, 19.11.1954, עמ' 3.
- 58 אלדר, מעשר, עמ' שכא-שכח.
- 59 סקירת עיתונות מחלקת הסברה של הסוכנות, 17.9.1951, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), תיק S61/90. בסקירה מצוין כי בעיתון חרות משתמשים
- בביטוי "גנבי המדינה". עמוס קינן, איש לח", ציין זאת בראיונות שונים.
- 60 ישראל אלדר, "המשבר בתנועת המחתרת", סלם, אייר תש"ט, עמ' 5-7.
- 61 אלדר שאף להקים ארגון פוליטי אחד לשתי המחתרות. ויץ, ממחתרת, עמ' 32-33; פ' גינוסר, בצאת לח"י מהמחתרת הוועידה הארצית הראשונה של לוחמי חרות ישראל, רמת גן 1985, עמ' 32.
- 62 גראוויס קובלסקי, הצורקים והנרדפים, עמ' 18-23.
- 63 מ' שלו, "ההון המדינה והארץ", סלם, גיליון ג, תמוז תש"ט, עמ' 5-8.
- 64 ב' נאדל, "גורלו של הפלמ"ח", שם, גיליון ב, סיוון תש"ט, עמ' 12-16; גיליון ג, תמוז תש"ט, עמ' 11-15.
- 65 "ערבות", שם, גיליון ה, אלול תש"ט, עמ' 31.
- 66 גראוויס קובלסקי, הצורקים והנרדפים.
- 67 המונח "סג'והיכטיס" התייחס להצגת ההיסטוריה הצבאית הישראלית כמתייחסת ל"בר גיורא" (שראשיתו בסג'וה), ל"השמור", ול"הגנה" תוך ביטול כל הגורמים האחרים כמו ניל"י והמחתרות. כך גם לגבי תולדות ההתיישבות בעת החדשה. נוסף על כך המונח התייחס לבין-גוריון עצמו שהדגיש את עברו כפועל חקלאי מסג'וה אף על פי שבפועל היה במקום זמן קצר בלבד.
- 68 "המתים הגדולים הראשונים" היו שלמה בן יוסף, עולה הגרדום הראשון, יאיר ובמידה מסוימת גם ז'בוטינסקי. הביטוי היה מקובל הן באצ"ל והן בלח"י.
- 69 י' אלדר, "מנחם בגין עלה לקברו של יאיר", סלם, גיליון י, שבט תש"י, עמ' 8-10.
- 70 בשנת העשור למדינה הוצגה תערוכה במכון ז'בוטינסקי על פעולות המחתרת בתקופת המנדט. התערוכה הציגה את הנרטיב של האצ"ל.
- 71 י' אלדר, "זכור ליאיר", סלם, גיליון ה-ו (קיג-קיד), טבת-שבט תשי"ט, עמ' 2.
- 72 "גרא" (נתן ילין מור ופרידמן), "עוד סלפן נוסף על סלפנים: מכתב לחבר", לחבר: ביולטיין לחברי מפלגת הלוחמים - פנימי, חוברת יב, אייר תש"ט, עמ' 6-9.
- 73 ויץ, "לאן נעלם מנחם בגין: היעלמותו בשנת 1951 ומשמעותה", בתוך: הנ"ל (עורך), בין זאב ז'בוטינסקי למנחם בגין: קובץ מאמרים על התנועה הרביזיוניסטית, ירושלים 2012, עמ' 98-123.
- 74 "בשולי הרברים", דבר, 13.1.1952, עמ' 2.
- 75 שייב מארגן מפלגה פשיסטית", על המשמר, 4.9.1951, עמ' 1.
- 76 יחיעם ויץ, הצעד הראשון לכס השלטון: תנועת החרות 1949-1955, ירושלים 2007, עמ' 101-131.
- 77 לדוגמה ההתמקדות בנעשה בתוך תנועת הנוער בית"ר. ראו: ש' אבינועם, "הוויכוח ב'חרות לנוער' על בית"ר", סלם, גיליון ח (סח), כסלו תש"ו, עמ' 21-24.
- 78 י' אלדר, "מדוע אנחנו מתקיפים את תנועת החרות", שם, גיליון י (מו), שבט תשי"ג, עמ' 5 (להלן: אלדר, "מדוע אנחנו מתקיפים").
- 79 "למה ובעד מה נמכרה תנועת החרות לר"ד גולדמן", שם, גיליון י (נח), שבט תשי"ד, עמ' 20. במסגרת תחת הכותרת "על הוכחה מאהבה". אלדר נתן הסבר להתקפות על חרות ונשען על פרשנות לטקסט מהמקורות "כי את אשר יאהב ה' יוכיח, וכאב את בן ירצה", משלי ג, 12. ראו גם אלדר, מעשר, עמ' שעט.
- 80 י' אלדר, "מדוע אנחנו מתקיפים".
- 81 שם. ההדגשה במקור.
- 82 ויץ, הצעד, עמ' 50-53.
- 83 א' מילר, הקבוצה העברית: אידיאולוגיה ופוליטיקה ממלחת האצ"ל בארצות-הברית עד סיעת למרחב בתנועת החרות, עבודת מוסמך, אוניברסיטת באר שבע 2002, עמ' 60-97.
- 84 שם, עמ' 92-103.
- 85 ש' תמיר, בן הארץ הזאת: אוטוביוגרפיה, תל-אביב 2002, כרך א, עמ' 210.
- 86 ויץ, הצעד, עמ' 85.
- 87 י' לוטן (דן), "מפני חטאי תנועת החרות", סלם, גיליון ה-ו (נג-נד), אלול תשי"ג, עמ' 14.

- 88 י' אלדר, וללא כותרת), **סלם**, גיליון ד (עו), אב תשט"ו, עמ' 22.
- 89 בין יוצאי לח"י היו שהתנגדו למהלך. י' פעמוני, "אגרת למערכת", **סלם**, גיליון י (פב), שבט תשט"ז, עמ' 20-21.
- 90 "זכרו של יאיר ומכון ז'בוטינסקי", **סלם**, גיליון יא (פג), אדר תשט"ז, עמ' 22.
- 91 עמדת ההנהגה הרשמית של תנועת החרות שבוטאה בכיטאון קיבלה תגובה מהעורך. לדוגמה: אברהם אקסלרוד מראשי הסתדרות העובדים הלאומית, חבר תנועת החרות כתב מאמר בשם, "על ריהוט הבית הדל שלנו", שם, גיליון ט (נו), טבת תשי"ד, עמ' 16-18 (להלן: אקסלרוד, "על ריהוט הבית הדל שלנו"). ראו תשובת ישראל אלדר לא' אקסלרוד, "ריהוט בלי בית", שם, שם יא (נט), אדר ב תשי"ד, עמ' 18-19.
- 92 תשובת ישראל אלדר לא' אקסלרוד, שם.
- 93 פ' הלר, "ההסתדרות הציונית – אויב מספר א' של הציונות", שם, גיליון יא (נט), אדר ב' תשי"ד, עמ' 7.
- 94 ישי, "חרפת החסד", שם, שם.
- 95 גראויס קובלסקי, **הצורקים והנרדפים**, עמ' 33-35.
- 96 לדוגמה: אקסלרוד, "על ריהוט הבית הדל שלנו".
- 97 ש' אבינועם, "שני ויכוחים בעלי עניין ברפובליקה החרותית", **סלם**, גיליון ז (סז), חשוון תשט"ו, עמ' 24. או: הנ"ל, "הוויכוח ב'חרות לנוער' על בית"ר", שם, גיליון ח (סח), כסלו תשט"ו, עמ' 21-24 (להלן: אבינועם, "הוויכוח"). תגובה על דברים של יוחנן ברד: ישי, "סנגוריה על אנשים ישרים", שם, גיליון ז (עט), חשוון תשט"ז, עמ' 21-22.
- 98 אבינועם, "הוויכוח".
- 99 "בשלהי הגיליון", **סלם**, גיליון ז (עט), חשוון תשט"ז, עמ' 23.
- 100 ש' אבינועם, "להסתדרות העובדים הלאומית – ברכה ותמיהה בצידה", **סלם למחשבת מלכות ישראל**, גיליון ד (עו), אב תשט"ו, עמ' 23.
- 101 **סלם למחשבת מלכות ישראל**, גיליון ח (פ), כסלו תשט"ז, עמ' 24.
- 102 י' נתניה, "המכנסים של חרות", שם, גיליון ג (עה), תמוז תשט"ו, עמ' 22. כרוז, אצ"מ, פריט KRA3568, פריט KRA2759; י' אדרי, ללא כחל וסרק, תל-אביב 1960, עמ' 79.
- 103 אלדר, **מעשר**, עמ' שפה.
- 104 י' אלדר, "למחשבת מלכות ישראל", **סלם למחשבת מלכות ישראל**, גיליון יב (עב), ניסן תשט"ו, עמ' 2.
- 105 ויץ, **הצעד**, עמ' 198-218.
- 106 "בריטניה מודאגת מכוח זה"ל ומעלייתה של תנועת החרות", **מעריב**, 2.8.1955, עמ' 3.
- 107 "חרות סיימה וועידתה", שם, 25.4.1954, עמ' 2.
- 108 "מצע תנועת החרות", מכון ז'בוטינסקי בישראל, תיק ה-1 - 3/1/14 סעיף 2 במצע.
- 109 ויץ, **הצעד**, עמ' 191.
- 110 יעקב לוטן (דן), "מי בגד?", **הבקר**, 22.4.1955, עמ' 3.
- 111 גראויס, **הצורקים והנרדפים**, עמ' 183-275.
- 112 ש"ז אברמוב, **על מפלגה שנעלמה ועל ליברליזם**, תל-אביב 1995, עמ' 37-38. אברמוב ציין בספרו שעיתון **הבקר** לא היה פתוח לפני כל אחד, אלא לפני מי שהמפלגה החליטה לקבל.
- 113 "לא תהא מרות ארגונית על הע"ל", **מעריב**, 26.4.1954.
- 114 "וועידת תנועת החרות", **הארץ**, 25.4.1954; "חרות סיימה וועידתה", **מעריב**, 25.4.1954, עמ' 2.
- 115 **מעריב**, שם. ציטוט זה מופיע רק במעריב. לא ברור למי התכוון.
- 116 אמיכל ייבין, **סמבטיון**, עמ' 215.
- 117 שם, עמ' 219-221.
- 118 ד"ר פאול (פנחס) הלר (האלר) בן-מרדכי, שנפטר בשנת 1963, היה מראשי הסיעה המקסימליסטית בתנועה הרוויזיוניסטית. הוא פעל בווינה בשנות העשרים והשלושים במשותף עם ד"ר זאב פון ויזל, מפעילי עליית "אף על פי כן", כתב בעיתון התנועה הרוויזיוניסטית הירדן ונמנה עם תומכי חזית פועלים לאומית.
- 119 "שליחותו של כתב העת", **סלם למחשבת מלכות ישראל**, שנה יא, גיליון א-ב (קיט-קכ), סיון תמוז תשי"ט.
- 120 י' אלדר, "מגפת הפה והטלפיים", **הבקר**, 15.1.1960, עמ' 3.
- 121 אלדר, **מעשר**, עמ' שעט.